

УДК 37.014

О.В. ОВЧАРУК,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу компаративістики інформаційно-освітніх інновацій,
Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України (м. Київ)*

СУЧАСНИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА ТА ОСВІТИ В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ В КРАЇНАХ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

У статті розкрито підходи та особливості здійснення освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини у країнах Східного партнерства. Подано основні нормативні, законодавчі документи, на яких базується ОДГ/ОПЧ, проаналізовано навчальні програми, курси та проекти, які спрямовані на формування молодого покоління громадян демократичного суспільства у країнах Ради Європи.

Ключові слова: Рада Європи, освіта, права людини, країни Східного партнерства, ОДГ/ОПЧ.

Постановка проблеми. Суспільні пріоритети країн Східного партнерства, до яких сьогодні входять Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова та Україна, пов'язані з низкою суспільних, економічних, політичних факторів. До них належить, насамперед, пріоритет прав людини, верховенства права та демократичних цінностей, які задекларовані Радою Європи та країнами Східного партнерства як спільні орієнтири розвитку всіх галузей цих держав. Освіта, яка відіграє ключову роль у суспільстві, покликана підтримувати спільні цінності, які прийняті країнами – членами Ради Європи, запроваджувати їх на всіх рівнях навчання впродовж життя. Поширення такого напрямку, як освіта для демократичного громадянства та освіта в галузі прав людини (ОДГ/ОПЧ) у вищезгаданих країнах як окремого напрямку освітньої політики, бере свій початок з низки демократичних зрушень та сучасних освітніх реформ, починаючи з середини першої декади 2000-х рр., та пов'язане з необхідністю та важливістю виховання громадян демократичного суспільства. Оскільки об'єднання країн у Східне партнерство є стратегією Ради Європи на багатьох напрямках, важливим постає питання спільних підходів до реалізації ОДГ/ОПЧ, його досвід та перспективи у порівняльному контексті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання освіти для демократичного громадянства, громадянської освіти досліджуються та розробляються українськими педагогами та дослідниками, серед яких Г. Васьківська, П. Вербицька, Л. Дух, М. Душек (Гурій), М. Іванов, Н.В. Пильгун, С. Позняк, О. Пометун, С. Рябов, І. Смагін, Н. Софій, О. Сухомлинська, І. Тараненко та ін.

Однак, попри існуючі напрацювання, проблеми освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини не стали предметом спеціального аналізу. Зокрема відсутні цілісні дослідження політики Ради Європи у даній сфері, зокрема в територіальних рамках країн пострадянського простору та країн Східного партнерства, до яких входить Україна, особливо на тлі останніх економічних, політичних та суспільних подій у країнах – членах Ради Європи.

Метою цієї статті є дослідження особливостей та стратегій впровадження освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини у країнах Східного партнерства виокремлення спільних рис, особливостей та тенденцій у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рамкова програма Ради Європи 2015–2020 Україна) (англ. *Programmatic Cooperation Framework, PCF*) була укладена у квітні 2014 р. для країн Східного партнерства (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова та Україна). Європейський Союз у співпраці з РЄ підписали угоду про наміри, яка спрямована на співпрацю зі східними країнами-сусідами. Угода включає в себе підтримку освіти для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини в країнах Східного партнерства, які є членами РЄ (окрім Білорусі, яка наразі є кандидатом у члени РЄ). Освіта для демократичного громадянства та освіта в галузі прав людини є одним з пріоритетів Рамкової програми [14].

Поширенню такого напрямку, як ОДГ/ОПЛ, у країнах Східного партнерства сприяла низка подій та прийняття важливих стратегічних, в тому числі й освітніх міжнародних документів, що лягли в основу демократичних реформ. Слід виокремити найбільш важливі з них. Так, ще на початку 2000-х рр. Рада Європи у стратегічних документах, що стосуються освітньої та молодіжної політики, визначає основні цілі для підтримки молодіжної участі, серед яких: зміцнення громадянського суспільства в Європі через навчання у сфері освіти для демократичного громадянства через формальні та неформальні форми освіти; підтримка молодіжної участі у громадянському суспільстві; підтримка нових форм молодіжної участі та організацій; стимулювання молодіжної творчості в критичному сенсі (*Committee of Ministers Resolution (98)6*); створення умов для активної участі молоді у процесах прийняття рішень та життя спільноти (*Declaration of 6-th Conference of Ministers responsible for Youth, Thessaloniki, 2002*); активна участь молоді у прийнятті рішень на місцевому та державному рівнях у побудові демократичного, інтегрованого, процвітаючого суспільства (*Revised Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life, 21 May 2003, Council of Europe*).

Радою Європи було розроблено Хартію освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини (далі Хартія; ХОДГ/ОПЛ), що прийнята та затверджена 11 травня 2010 року 120-им засіданням Комітету Міністрів Ради Європи [10]. Хартія передбачає впровадження освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини через всі види формальної, неформальної та інформальної освіти. Основним пріоритетом, що зазначений у цьому документі, є можливість здобуття освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини для кожного громадянина протягом формальної загальної та професійної освіти й підготовки, здобуття вищої освіти, а також участі в процесі демократичного врядування. Крім того, Хартія підтримує проведення наукових досліджень навчальних програм, інноваційних практик, методів викладання, розробку критеріїв оцінювання. Важливим є те, що при формуванні політики, спрямованої на здійснення ОДГ/ОПЛ, Хартія звертає увагу на необхідність включення країнами – членами РЄ цього напрямку у навчальні програми формальної освіти на рівні дошкільної, початкової, загальної середньої, а також професійно-технічної освіти та підготовки.

Варто також серед ключових подій у сфері ОДГ/ОПЛ виокремити конференцію, що відбулась 11–12 квітня 2016 р. у Брюсселі під назвою «Забезпечуємо демократію через освіту», яка була присвячена обговоренню прийнятого 15 травня 2015 р. Комітетом міністрів РЄ Плану дій. Згідно з даним планом дій Рада Європи запропонувала **Рамку компетентностей для демократичної культури** (*Reference Framework of Competences for Democratic Culture*), розроблену протягом 2014–2016 рр., що базується на принципах РЄ та спрямована на впровадження освіти для демократичного громадянства на національному, європейському та глобальному рівнях у різних країнах (<http://www.coe.int/t/dg4/education/>) [8]. Рамка компетентностей для демократичної культури покликана сприяти впровадженню в країнах стандартів, які б відображали дескриптори (результати навчання), що побудовані на компетентнісній основі та орієнтовані на навчання для демократії і міжкультурний діалог. Також важливою для авторів документа є роль педагогів як агентів змін, які мають відігравати ключову роль у розбудові сталої демократії, підтримці прав людини та різноманітності через навчання та виховання.

Розглянемо ситуацію з ОДГ/ОПЛ у країнах Східного партнерства, що існує сьогодні. Так, в **Азербайджані** у 2009 р. було прийнято Закон про освіту, що проголосив демокра-

тичний характер освіти та важливість побудови системи освіти на універсальних та національних цінностях [18]. Серед основних цілей освіти у Законі визнано: гуманізм, демократію, рівність, національну свідомість та космополітизм, якість, інтегративність, що враховують національні та міжнародні цінності та забезпечення громадянської освіти на базі цих цінностей. Закон також задекларував перехід до 12-річної школи та відхід від моделі «запам'ятовування» до «моделі генерування ідей» в навчанні молоді. У 2006 р. у Республіці було прийнято Загальну концепцію середньої освіти (Національний курикулум) Декретом № 233, яка проголосила, зокрема, забезпечення учням освіти на основі поваги до прав та свобод людини та демократичних цінностях. Починаючи з кінця 1990-х рр. у Республіці було розроблено та впроваджено низку програм та навчально-методичних матеріалів за підтримки міжнародних організацій (ЮНІСЕФ, Інститут відкритого суспільства, Офіс омбудсмена з прав людини, Ради Європи та ін.), серед яких Програма з громадянської освіти (2008–2003 рр.), яка впроваджувалась МОН за підтримки Центру громадянської освіти (NUR). Починаючи з 1998 по 2006 рр. здійснювалась програма підготовки вчителів з питань освіти в галузі прав людини за підтримки Фонду демократичної освіти (Проект освіти в галузі прав людини), в рамках якої було підготовлено близько 800 педагогів та розроблено посібники для вчителів та навчальні матеріали для учнів, організовано та проведено навчання в Літній школі з прав людини для внутрішньо переміщених дітей у різних містах Республіки Азербайджан. Цей досвід було взято за основу при підготовці навчальних курсів в системі післядипломної освіти країни. Також за сприяння Міжнародної виборчої фундації, Фонду допомоги США та Швейцарської агенції було здійснено низку проектів: Толерантність для дітей (2004–2011), Проект з громадянської освіти (2004–2006), Проект «Рівний – рівному», засновано Центр громадянської освіти у 2000 р. Саме в рамках Центру громадянської освіти 700 педагогів пройшло навчання за програмою «Методи навчання демократії в школі», розроблено модуль з громадянської освіти для 5–6-х кл. ЗНЗ; 1999–2005 рр. за підтримки Університету штату Монтана (США) здійснювався проект «Розвиток програми з громадянської освіти та підготовка вчителів», учасники якого стали авторами навчального курсу та посібників «Людина та суспільство», що впроваджено у школи Азербайджану. На сучасному етапі відбувається участь освітян Азербайджану у програмі Східного партнерства, яку здійснює Рада Європи, де проходить низка заходів для педагогів та учнів.

Білорусь. Республіка Білорусь, країна, яка є сьогодні кандидатом на членство у Раді Європи та однією з країн Східного партнерства, здійснює низку реформ в освітньому секторі. І хоча ОДГ/ОПЛ досі не є системним напрямом освітньої реформи, прийнятий Кодекс Республіки Білорусь про освіту виокремлює громадянську освіту, патріотичне виховання, яке спрямоване на формування активної громадянської позиції, правової, політичної, інформаційної культури та освіти в галузі прав людини як одна з основних пріоритетів та цінностей (стаття 18) [1, с. 22].

Навчальні плани не передбачають окремих предметів з громадянської освіти та освіти в галузі прав людини, однак елементи цих напрямів відображено наскрізно у різних предметах та навчальних курсах в системі середньої освіти, наприклад, «Вступ до шкільного життя», «Людина і світ» (1-й–5-ті кл.), «Суспільствознавство» (9–11-ті кл.), «Білоруська література», «Історія Білорусі» та ін. Серед змістового наповнення ОДГ/ОПЛ виділяють такі теми: становлення громадянської культури, основи громадянськості особистості, гуманістичні та демократичні цінності, права та обов'язки громадян та основи громадянського права, демократичний устрій держави та ін.

Значну роль у підтримці ОДГ/ОПЛ в Білорусі відіграють міжнародні та громадські організації: Асоціація клубів ЮНЕСКО, Республіканське об'єднання «Білоруський дитячий фонд», Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) та ін. Вагомою ініціативою громадськості для досягнення цілей захисту прав людини та освіти у даній галузі є започаткування дитячого правового сайту <http://mir.pravo.by/>. Отже, перспективою для країни можна вважати впровадження ОДГ/ОПЛ у систему шкільної освіти, як через підготовку та підвищення кваліфікації вчителів та керівників шкіл, так і через створення низки відповідного навчально-методичного супроводу.

Вірменія. Після прийняття Закону про освіту у Республіці Вірменія в 1999 р. у країні відбулись значні зміни у цій сфері. Так, було запроваджено предмети: «Права людини» (8-й кл.), «Громадянська освіта» (9-й кл.), «Держава та закон» (10-й кл.) як обов'язкові для

вивчення школярами. Починаючи з 2006 р., після проголошення курсу на 12-річну школу, зазначені предмети було поширено ще на два додаткових роки. У шкільних програмах з'явилися навчальні курси: «Я та моє оточуюче середовище», «Соціальне навчання», «Здоровий спосіб життя» та ін., що мали у своєму змісті тематику ОДГ/ОПЛ та були затверджені державними нормативними документами. Також педагогами було напрацьовано низку навчально-методичних матеріалів, які на сьогодні широко використовуються у шкільному навчанні – «Навчання прав людини: практична діяльність для початкової та основної школи», «Права людини», «Я, мої права та обов'язки» та ін. Більшість даних розробок була здійснена за підтримки міжнародних організацій (Норвезький фонд біженців, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Інститут відкритого суспільства, Вірменський центр підтримки прав людини, ПРООН та ін.). З 2008 р. у Вірменії почалося викладання навчального предмета «Соціальні студії» для основної школи як обов'язкового, де значне місце посіло практичне навчання у галузі ОДГ/ОПЛ. Вагомим також стало здійснення проекту «Громадянин» (2008 р.), підтриманого міжнародними організаціями. У 2010 р. Вірменія проголосила приєднання до виконання рекомендацій Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини. Сьогодні до тематики напряму ОДГ/ОПЛ входять: рівноправність, права та відповідальність, принципи толерантності, громадянське суспільство, демократія та верховенство права, конституція та права, права людини та свободи, економічні, культурні, соціальні права, права людей з особливими потребами та ін.

Вірменія, як одна з країн Східного партнерства, впродовж останніх 2015–2016 рр. здійснила також низку навчальних заходів у партнерстві з Радою Європи з метою підготовки педагогів до впровадження ОДГ/ОПЛ в школах.

Грузія. Починаючи з 2007 р., Грузія застосовує основні принципи розбудови демократії в системі освіти, що була прийнята на 2007–2011 рр. (Консолідований план дій та стратегія 2007–2011) [9]. У липні 2013 р. Грузія підписала угоду про асоціацію з ЄС та проголосила нову соціально-економічну стратегію – Грузія-2020 де зазначається, що країна визнає принципи демократичного розвитку, верховенство права, ефективне врядування, повагу до прав людини та базові свободи; всі дії уряду та політика країни мають базуватись на цих принципах [16].

Починаючи з 2009 р. в Грузії відбувалось послідовне впровадження ОДГ/ОПЛ у систему шкільної освіти [12]. Національний курикулум визнав соціальну та громадянську компетентності як ключові й такі, що забезпечують людині здатність застосовувати знання, навички та ставлення для особистого становлення, сприяють комунікації, розвитку креативності, поваги до прав та свобод інших, набуття знань та виховання цінностей, норм та правил поваги до інших, сприяють розвитку особистого потенціалу, відповідальності та здатності приймати рішення.

Громадянська освіта, що є складовою ОДГ/ОПЛ, сьогодні викладається у Грузії через низку обов'язкових предметів («Наша Грузія» – 5–6-ті кл., «Громадянська освіта» – 9–10-ті кл., «Я та суспільство» 3–4-ті кл.) та предметів за вибором («Держава», «Громадянство», «Основи підприємництва», «Практичне право» – 11–12-ті кл.). За підтримки Фонду Конрада Аденауера у липні 2016 р. було впроваджено новий предмет «Я та суспільство». Сьогодні в Грузії підготовлено більше 1200 вчителів з громадянської освіти, здійснено різноманітні міжнародні проекти з громадянської освіти. Так, протягом 2010–2013 рр. здійснювався проект за підтримки ЄС «Демократія починається з нас – покращання громадянської участі молоді національних менших та сільських районів південного Кавказу» (www.dswy.eu).

Також за ініціативи Центру професійного розвитку вчителів та Міністерства освіти Грузії напрацьовано низку навчально-методичних матеріалів, здійснено адаптацію та переклад матеріалів Ради Європи з ОДГ/ОПЧ.

Важливим фактором підтримки ОДГ/ОПЛ у Грузії стало й те, що його впровадження, окрім освітніх структур, підтримали й молодіжні організації, наприклад, у 2015 р. молодіжна організація «Молодіжний простір» за підтримки Європейського молодіжного фонду започаткувала тренінги для молоді, що повністю базуються на засадах та навчально-методичних розробках ОДГ/ОПЛ. Діяльність Молодіжного та Дитячого центру під егідою Міністерства спорту та молоді також здійснюється у сфері підтримки освіти для демократичного громадянства.

Слід зазначити, що Грузія серед країн Східного партнерства системно підійшла до впровадження ОДГ/ОПЛ у систему освіти.

Молдова. На тлі реформ у Республіці Молдова у секторі загальної середньої освіти, впродовж 2012–2014 рр. було закрито 92 загальноосвітніх навчальних заклади, 127 – реорганізовано, про що йдеться у Державному звіті Республіки Молдова за 2015 р., важливим напрямом освітніх реформ є необхідність встановлення освітніх стандартів, орієнтація молоді на майбутню професію, демократизація освіти [17]. У 2014 р. Парламентом Молдови було прийнято Кодекс про освіту (№ 152), який визначив серед основних місій освіти підтримку міжкультурного діалогу, терпимості, недискримінації та соціальної інтеграції, а серед ключових компетентностей такі, як соціальні та громадянські навички [7]. Важливим напрямом в шкільному середовищі є освіта для демократичного громадянства та освіта в галузі прав людини, що здійснюється переважно в рамках курсів морально-етичного виховання (початкова школа) та курсу з громадянської освіти (середня та старша школа) [10]. Так, курс громадянської освіти (5–9-ті кл. та 10–12-ті кл.) є обов'язковим та викладається 35 годин на рік (один урок на тиждень), спрямований на формування громадянських компетентностей учнів. Слід зазначити, що даний курс найбільш наближений до концепції ОДГ/ОПЛ, який проголосила Рада Європи для країн-членів. Змістове наповнення даного курсу та сам процес його вивчення відбувається з позиції поваги до прав дитини та включає такі теми: «Людина, як соціальна істота», «Демократичне суспільство», «Життя та здоров'я – особисті та соціальні цінності», «Особистісний розвиток та побудова кар'єри». Слід зазначити, що сьогодні Міністерством освіти Республіки Молдова враховується точка зору вчителів, які викладають даний курс, про необхідність розширення його тематики та нестачу часу для висвітлення всіх аспектів ОДГ/ОПЛ, про що свідчать методичні рекомендації з організації громадянської освіти в школах [6].

Окрім обов'язкових курсів, прийнятих на державному рівні Рамковим планом дій на 2015–2016 рр., в школах Молдови здійснюється викладання низки предметів за вибором: «Громадянознавство» (Citizenship), «Права людини» (8-мі–9-ті кл.), «Міжкультурна освіта та освіта для розвитку громади», які спрямовані на формування громадянських компетентностей, формування здатності брати участь у житті громади, відповідальності, обізнаності з важливістю особистих рішень на різних рівнях, поваги до багатокультурності, виховання ціннісного ставлення до різноманіття культур, поглядів, етнічних та релігійних груп.

Курс з прав людини як предмет за вибором було впроваджено у школах Молдови для 8-12 класів за підтримки організації Amnesty International Moldova, він ставить за мету розвиток трьох груп компетентностей: вміння діяти в різних контекстах згідно з принципами поваги до прав людини, здатність поважати та підтримувати права людини в шкільному житті, вміння приймати рішення з перспектив поваги до прав людини, різноманіття та сталого розвитку. Тематика поваги до прав людини є найпоширенішою у школах країни, про що свідчить кількість школярів (за даними Amnesty International Moldova – 2000 учнів), які висловили бажання вивчати даний курс у 2015/2016 навчальному році [15].

Україна. Протягом останніх двох десятиліть в Україні здійснювалась низка заходів, що сприяли запровадженню громадянської освіти в систему шкільної освіти в Україні. Так, у 2000 р. Постановою Президії Академії педагогічних наук було затверджено **Концепцію громадянського виховання дітей і молоді (2000)** [4]. Також у 2012 р. педагогами було напрацьовано нову Концепцію громадянської освіти та виховання, як зазначила Прес-служба Президента України (10.09.2012 р.). – <http://www.president.gov.ua/news/25301>.

Починаючи з етапу розробки вищезгаданих документів, українська освіта здійснила низку кроків з запровадження ОДГ/ОПЧ у різних напрямках. Серед важливих – 2012 р. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України надало Методичні рекомендації із громадянської освіти та виховання в навчальних закладах (Додаток до листа Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 09.08.2012 № 1/9-557), де було визначено перелік курсів на 2012–2013 навчальний рік, що можуть обирати вчителі при викладанні громадянської освіти. Як приклад можна виокремити такі: «Ми – громадяни України» 9-й (10-й) кл., підготовлений за підтримки Центру Мершона Університету штату Огайо (США) та Центру громадянської освіти (Польща) в рамках проекту «Освіта для демократії в Україні», Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба»; навчальний

курс «Вчимося бути громадянами» 7-й (8-й) кл., створений в рамках проекту Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба»; курс за вибором «Громадянська освіта: основи демократії» – 11-й кл. (авт. Т.В. Бакка, Т.В. Ладиченко, Л.В. Марголіна, С.Г. Рябов) та низка інших.

У системі післядипломної педагогічної освіти, курсової підготовки та здобуття другої вищої педагогічної освіти сьогодні діють більш ніж 37 курсів для вчителів-викладачів суспільних дисциплін, серед яких «Громадянська освіта», «Цінності демократичного громадянського суспільства», «Впровадження ідей демократичного громадянства». Також передбачені лекції та тренінги на теми «Демократичне самоврядування у школі», «Громадянська освіта в курсі «Я і Україна», «Життя у толерантному суспільстві – стереотипи, упередження», «Особливості викладання курсів з громадянської освіти».

Сьогодні українська система освіти знаходиться на етапі декларування ОДГ/ОПЧ як наскрізного елемента змісту національних програм. Слід також зазначити, що останнім часом Україна, взявши курс на реформу та побудову нової української школи, спрямовує свої зусилля для впровадження послідовної інтеграції ОДГ/ОПЧ у зміст всіх шкільних навчальних предметів [3]. Даним документом проголошено наміри держави створити нову школу, її нову структуру та надати нові можливості учням, які мають стати рушіями соціальних, економічних, політичних та особистісних змін. Серед ключових компетентностей, що визнані перспективними для нової школи, є соціальні та громадянські якості, що потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, вміння працювати разом з іншими, досягати компромісів та розв'язувати конфлікти, поважати права людини та демократичні цінності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Країни Східного партнерства мають дуже схожий досвід економічного, політичного та суспільного становлення на шлях демократичного розвитку. Всі ці країни протягом останніх двох десятиліть здійснюють послідовні реформи в системі освіти: прийняття нових законів та концепцій, розробка нових навчальних планів та програм, нового покоління підручників, участь у міжнародних проектах та ініціативах, які підтримуються вагомими європейськими організаціями та громадськими об'єднаннями в цих країнах.

Особлива роль у процесі впровадження та розвитку освіти для демократичного громадянства має бути відведена сучасним вчителям, які залишаються рушіями тих змін, що відбуваються житті учнівської молоді, адже їхній вплив на формування демократичного середовища у закладі є незаперечним. Ось чому проблемою є недостатнє усвідомлення педагогічними колами ролі громадянської освіти, яка залишається у школі на другому плані. Досвід країн Східного партнерства є корисним не тільки для дослідження та вивчення, а й для встановлення зв'язків, обміну позитивними педагогічними практиками між країнами.

Важливим елементом у впровадженні ОДГ/ОПЧ є підготовка та підвищення кваліфікації вчителів з даної тематики, її недостатня інтенсивність характерна для всіх вищезазначених країн Східного партнерства. І хоча країни мають свої особливості функціонування систем навчання вчителів, поширення практики підготовки вчителя з питань ОДГ/ОПЧ має здійснюватись на основі кращих європейських та світових практики, де велику роль відіграють такі міжнародні організації, як Рада Європи, що впроваджує Програму ЄС «Підтримка освіти з прав людини та виховання в галузі демократичного громадянства» – 2015–2017 та ін. Подальші дослідження з питань підготовки вчителів з ОДГ/ОПЧ сприятимуть демократичним зрушенням в освіті та створенню умов для розвитку необхідних професійних якостей у сфері формування молодих громадян демократичного суспільства.

Список використаних джерел

1. Кодекс Республіки Беларусь об образовании. 13 января 2011 г. № 243-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://etalonline.by/?type=text®num=Hk1100243#load_text_none_1
2. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – № 32, 9 серпня. – С. 6.
3. Нова школа. Простір освітніх можливостей. Проект для обговорення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/uasch-2016/> <http://mon.gov.ua|202016/08/21/2016-08-17-3-.pdf>

4. Постанова Президії Академії педагогічних наук України «Про концепцію громадянського виховання дітей і молоді» 19 квітня 2000 р. Протокол №1-7/4 – 49.
5. Проект закону про освіту. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57141
6. Cerbușca P. Organizarea procesului educațional la disciplina școlară educație civică în anul de studii 2015–2016 [Electronic resource] / P. Cerbușca, C. Lungu. – Access mode: http://edu.gov.md/sites/default/files/ed_civica_recomandari_metodice_rom_2015-2016.pdf
7. Codul Educației al Republicii Moldova, 2013 [Electronic resource]. – Access mode: <http://lex.justice.md/md/355156/>
8. Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies. – Council of Europe: F-67075 Strasbourg Cedex. – 2016. – 78 p.
9. Consolidated education strategy and action plan (2007–2011) [Electronic resource]. – Access mode: <http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Georgia/Georgia%20Consolidated%20Education%20Strategy%20and%20Action%20Plan%202007-2011.pdf>
10. Framework plan for primary, secondary and high school education for 2015-2016, approved by the Ministry of Education of Moldova. Order no 312 from 11.05.2015.
11. Institute of Social Studies and Analyses: Mapping of Expected Number of Future Teachers. Year 2012 [Electronic resource]. – Access mode: www.issa-georgia.com/sites/issa/files/uploads/attachments/maswavlebeli.pdf
12. Kazimzade, E. (2003). Human rights education in schools in Azerbaijan [Electronic resource] / E. Kazimzade, T. Mustafayev, M. Agayeva, A. Aliyeva, & I. Akhmedova // Human Rights Education in Asian Schools. Vol. 7 (Osaka: HURIGHTS OSAKA). – Access mode: <http://www.hurights.or.jp/hreas/6/01Azerbaijan.pdf>
13. Programmatic Cooperation Framework, PCF. Access mode: <http://www.coe.int/en/web/programmes/eu-pcf-eap>.
14. Roch C. Record number of students sign up for human rights education in Moldova. – 11.12.2015 [Electronic resource] / C. Roch – Access mode: <https://www.amnesty.org/en/latest/education/2015/12/record-number-of-students-sign-up-for-human-rights-education-in-moldova/>
15. Social-economic Development Strategy of Georgia «GEORGIA 2020» [Electronic resource]. – Access mode: <http://static.mrdi.gov.ge/551e4a570cf24147438b1727.pdf>
16. State of the Country Report. Republic of Moldova [Electronic resource]. – Access mode: http://www.fes-moldova.org/media/publications/2015/State_of_the_Country_Report_EN.pdf
17. UNESCO. World Data on Education: Azerbaijan. IIV Ed. 2010/11 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Publications/WDE/2010/pdf-versions/Azerbaijan.pdf

Referenses

1. *Kodeks Respubliki Belarus ob obrazovanii* (2011). [Code of Republic of Belarus on Education], no. 243-3. Available at: http://etalonline.by/?type=text®num=Hk1100243#load_text_none_1 (In Russian).
2. *Kontseptsiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti* (2000). [Concept of Civic education of the personality in the context of Ukrainian education development]. *Osvita Ukrainy* [Education Ukraine]. no. 32, pp. 6 (In Ukrainian).
3. *Nova shkola. Prostir osvitynikh mozhlyvostei. Proekt dlia obhovorennia* [New School. The Space of education possibilities. Draft for discussion]. Available at: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> <http://mon.gov.ua/202016/08/21/2016-08-17-3-.pdf> (In Ukrainian).
4. *Postanova Prezydii Akademii pedahohichykh nauk Ukrainy "Pro kontseptsiuu hromadianskoho vykhovannia ditei i molodi"* (2000). [State order of the Presidium of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine "On the Concept of civic education of children and youth"]. No. 1-7/4, 49 p. (In Ukrainian).
5. *Proekt zakonu pro osvitu*. Ofitsiinui portal Verkhovnoi Rady Ukrainy [Draft Law in education. Official site of Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57141 (In Ukrainian).

6. Cerbușca, P. & Lungu, C. Organizarea procesului educațional la disciplina școlară educație civică în anul de studii 2015 – 2016. Available at: http://edu.gov.md/sites/default/files/ed_civica_recomandari_metodice_rom_2015-2016.pdf (In Romanian).

7. Codul Educației al Republicii Moldova, 2013. Available at: <http://lex.justice.md/md/355156/> (In Romanian).

8. Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies. – Council of Europe: F-67075 Strasbourg Cedex, 2016, 78 p.

9. Consolidated education strategy and action plan (2007-2011). Available at: <http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Georgia/Georgia%20Consolidated%20Education%20Strategy%20and%20Action%20Plan%202007-2011.pdf>

10. Framework plan for primary, secondary and high school education for 2015-2016, approved by the Ministry of Education of Moldova. Order no 312 from 11.05.2015.

11. Institute of Social Studies and Analyses: Mapping of Expected Number of Future Teachers. Year 2012. Available at: www.issa-georgia.com/sites/issa/files/uploads/attachments/mas-wavlebeli.pdf.

12. Kazimzade, E., Mustafayev, T., Agayeva, M., Aliyeva, A., & Akhmedova, I. (2003). «Human rights education in schools in Azerbaijan. Human Rights Education in Asian Schools, vol. 7 (Osaka: HURIGHTS OSAKA). Available at: <http://www.hurights.or.jp/hreas/6/01Azerbaijan.pdf>

13. Programmatic Cooperation Framework, PCF. Available at: <http://www.coe.int/en/web/programmes/eu-pcf-eap>

14. Roch, C. Record number of students sign up for human rights education in Moldova. – 11.12.2015. Available at: <https://www.amnesty.org/en/latest/education/2015/12/record-number-of-students-sign-up-for-human-rights-education-in-moldova/>

15. Social-economic Development Strategy of Georgia “GEORGIA 2020”. Available at: <http://static.mrdi.gov.ge/551e4a570cf24147438b1727.pdf>

16. State of the Country Report. Republic of Moldova. Available at: http://www.fes-moldova.org/media/publications/2015/State_of_the_Country_Report_EN.pdf

17. UNESCO. World Data on Education: Azerbaijan. IIV Ed. 2010/11. Available at: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Publications/WDE/2010/pdf-versions/Azerbaijan.pdf

В статье раскрыты подходы и особенности осуществления образования для демократической гражданственности и образования в сфере прав человека в странах Восточного партнерства. Представлены основные нормативные, законодательные документы, на которых базируется ВДГ/ОПЧ, проанализированы учебные программы, курсы и проекты, которые направлены на формирование молодого поколения граждан демократического общества в странах Совета Европы.

Ключевые слова: Совет Европы, образование, права человека, страны Восточного партнерства, ВДГ/ОПЧ.

The article deals with the general approaches and peculiarities of the Education for Democratic Citizenship and Human Rights education implementation in the Eastern Partnership countries. The main state documents aimed at EDC/HRE implementation are described; the state education programs, curricula, projects are analyzed in the scope of developing the young generation able to act in democratic society in the Council of Europe countries.

Key words: Council of Europe, education, human rights, Eastern Partnership Countries, EDC/HRE.

Одержано 25.10.2016.